

szociális töltésű avantgarde tendenciák megerősödésének idején – egy nagyfokú „átállásra” készült. Ha ez így igaz, akkor ennek az emberi-művészi „átállásnak” a tartalma lehet igazán izgalmas: Gárdonyi útja az erőteljesebb, drámaian tagolt realista próza felé vezetett volna vajon, vagy pedig az európai polgári regény lélektani intellektualizmusát és elvontabb jelképességét hasonította volna a magyar fejlődés lehetőségeihez? Ennek megválaszolása sok vitatott kérdést segítene eldönteni, s főképpen igazságot tehetne a Gárdonyit mindenképpen az irodalmi konzervatizmus körébe utaló és a törekvéseivel szemben nagyobb megértést mutató értékelések ellentétében.

Z. Szalai Sándor új könyve figyelemre méltó pályaképpel gazdagította a Gárdonyiról szóló szakirodalmat. Legnagyobb érdemét abban látjuk, hogy bátran felvetette az írói életműnek azokat a kulcskérdéseit, amelyek – megfelelő elemzéssel – közelebb vihetnek bennünket a Gárdonyi-problémák megnyugtató megoldásához. Ugyanakkor igényesen és színvonalasan segíti elő az író munkásságának népszerűsítését is. (Arcok és vallomások. Szépirodalmi, 1977.)

E. NAGY SÁNDOR

Turczel Lajos: PORTRÉK ÉS FEJLŐDÉSKÉPEK

Két kor mezsgyéjén a címe Turczel Lajos előző könyvének, amely – úttörő módon – mutatta be a Csehszlovákiában a két háború között kialakult magyar kulturális és irodalmi élet társadalmi hátterét. Azóta is úgy tartjuk nyilván mint aki felkészülten és szenvedélyesen ismerteti szűkebb hazája magyar művelődésének hagyományait. Ezúttal tanulmánykötet formájában tesz tanúságot e felkészültségéről és szenvedélyéről.

Jegyzetekkel is ellátott, tehát filológiai is alátámasztott tanulmányai három műfajba sorolhatók. Vannak a kötetben ismeretterjesztő cikkek arról, hogy mit jelentett Kassa, Losonc, Gömör megye és a mai Szlovákia számos más tája az egyetemes magyar kultúra fejlődése szempontjából Kazinczy, Kármán, Tompa Mihály, Petőfi és mások szereplése kapcsán. Szépen megrajzolt portrék és a szlovákiai magyar irodalomnak főleg a két háború közti időszakából vett „fejlődésképek” (én inkább azt mondanám: világnézeti – társadalmi elemzések) szolgálhatnak – hogy a kötet fülszövegét idézzük – „előmunkálatként . . . a megírásra váró csehszlovákiai magyar irodalomtörténethez”. Jól megfogott könyv-

ismertetések és (pld. a csehszlovákiai magyar könyvkiadás mai helyzetéről szóló) adatközlések képviselik a kötetben a harmadik műfajt.

Mindhárom alapján bátran kimondhatjuk: hasznos könyv a Turczel Lajosé. A felkészült egyetemi oktatónak a szó legnemesebb értelmében vett ismeretterjesztő munkája – misszió. Hiszen az, ami a szakember számára könyvtárnyi terjedelmű szakirodalomban feldolgozott közhely, egy mai szlovákiai magyar átlag-olvasó vagy éppen egy ünnepi megemlékezés részvevője számára revelációként hathat, megerősíti szülőföldjéhez való ragaszkodásában, nemzeti öntudatában, de a szocialista humanizmus nemzetköziségében is. Turczel Lajos e cikkei nyomán a mai Szlovákia egyes tájainak olyan arculata is élénk tárul, amelyről mostanában nagyon sokszor szokás megfeledkezni.

Nem kevésbé jelentős Turczelnak, az adatokat, összefüggéseket feltáró s a tudomány műhelyéből kikerült műveket megbíráló *tudósnak* a munkássága sem. Mint előző művében, e tanulmányaiban is hasznos adalékokkal szolgál a csehszlovákiai magyar művelődés haladó hagyományainak feltárásához, de jelenének az eddiginél hitelesebb bemutatásához is. S ha az előbb az irodalom népszerűsítőjéről kellett elismerő szavakat írunk, most a kutató tudós erudícióját kell kiemelniünk olyan területen, amelyet az egyetemes magyar művelődés- és irodalomtörténetnek csak igen kevés munkása ismer. Az 1918-ban bekövetkezett államfordulat előtti fejlődés ismeretében nagyonis érthető, hogy Erdély két háború közötti irodalmát nálunk is, ma is sokkal jobban ismerik, mint a Szlovákiáét, – viszont éppen Turczelnak előttünk fekvő fejtegetései győznek meg arról, hogy a húszas évek második felének, a harmincas éveknek a csehszlovákiai magyar haladó mozgalmi (s főleg a Sarlóé) milyen erjesztő hatást gyakoroltak az egész magyar progresszió további ideológiai, kulturális – és irodalmi fejlődésére.

Mint minden hasonló műhöz, ehhez is fűzhetünk megjegyzéseket. Semmi esetre sem a minden áron a „kákán is csomót” keresés szándékával. Azt itt most csak *mellékesen* említjük, hogy Turczelnak Kazinczáról, Kármánról, Tompáról, Petőfi pozsonyi, eperjesi, stb. tartózkodásáról szóló ismeretterjesztő cikkei gazdagabb irodalomra is támaszkodhattak volna, illetőleg jobban elmélyülhetek volna a felhasznált forrásokban. Elvégre az, aki tudománynépszerűsítést végez, maga dönti el, hogy hallgatói vagy olvasói befogadóképessége milyen mértékű elmélyülést tesz szükségessé, illetőleg lehetővé.

Már lényegesebbek azok a megjegyzéseink, amelyek a megírásra váró csehszlovákiai magyar irodalomtörténetet előkészítő tanulmányokkal kapcsolatosak. Látszólag ellentmondunk sajátmagunknak, amikor azt kérjük Turczel Lajostól: a továbbiakban 1) jobban tartsa szem előtt – a múltnak kétségtelenül értékes társadalomtörténeti elemzése mellett –

az *esztétikai* szempontokat is; el kellene végre dönteni, melyek azok a *művészi* irányok, amelyek az 1918 után bekövetkezett ájultságból tör-tént felocsudás után a csehszlovákiai magyar lírában, prózában és drá-mában felléptek. Ugyanakkor 2) dialektikusabban, bizonyos – mereven beidegzett – jelszavak sutba dobásával kellene a két háború közti korszak számos szereplőjének ellentmondásosságát hangsúlyozva meg-közelíteni a valóságot. Kimondatott, hogy az első nemzedék, az „öre-gek” kivétel nélkül dilettánsok voltak. Úgy hangzik ez, mintha a továb-biakban aztán csupa „műértő” következett volna. Turczel jól látja, hogy 1918 után Budapest „vidék”-e hogyan kényszerült önálló kultu-rális életre, – csak azzal nem számol, hogy „szakmai”, „művészi” szempontból a dilettantizmus felszámolását egészen 1938-ig sem sike-rült teljesen elvégezni ugyanakkor, amikor az úttörés – mondjuk ki nyíltan – hősi munkáját végző öregeket sem lehet egyértelműen csak dilettánsoknak nevezni. A „kúriát, kvaterkát” képviselő dzsentroid típusok mellett, sőt, a maguk szerény eszközeivel ellenük harcoló – igaz, nem nagy számú – íróról, művészettörténészről (Nyiresi Tichy Kálmán), levéltári és egyéb történclem-szakértőről (Alapy Gyula, Bognár Cecília), zongora- és csellóművészről (Schmidt Bella, Paulusz Ákos), stb. stb., sem volna szabad megfélekedni, még akkor sem, ha a megnevezettek egyike sem volt – nem is lehetett – ekkor még marxista. De éppen ennek a nemzedéknek nem egy tagja volt csöndes, szívós munkával többek között annak is úttörője, hogy a milléniumi Magyar-ország botor művelődéspolitikája következtében mély kulturálatlanság-ban élő tömegek is részesüljenek a magasabb műveltség áldásaiban. „*Szétvinni az irodalmat, – ha fölhígítva is – kispolgári, népi körök-be*”. (127.) Mi (az adott helyzetben, a húszas évek első felében!) egészen másképpen értelmezzük az idézett mondatot, mint Turczel: arra vetjük a hangsúlyt, amit kiemeltünk belőle, amit (1937-ben) a komáromi munkásgyerekekkel csináltak – a Magyar Nap tanúsága sze-rint – Petőfi: *Az apostolából* . . . (159–160.) Lám Turczelnek e kötet-ben közölt, a múltat ismertető cikkei is „higítanak”, mert *az adott helyzetben* a kultúrának még a legigényesebb munkása is rákényszerül. Számos adalékkal szolgálhatnánk annak bizonyítására, hogy Sziklay Ferenc, akitől Turczel a kifogásolt mondatot idézte, jó pár ezer ismeret-terjesztő előadással járta végig Szlovákiát – s ezekben az előadásokban a széles paraszti rétegeknek szóló, Adyt bemutató fejtegetés éppen úgy szerepelt, mint a képzőművészeti avantgarde irányok bemutatása dia-pozitívokkal . . . Amikor pedig az idézett (s kifogásolt) mondat írójának a „Voggenreiter Verlag magyar osztálya”-ként, majd Kazinczy-kiadó-ként sikerült a csehszlovákiai magyar könyvkiadást megindítania, 1924-ben több ezres példányszámban adta ki Petőfi: *Tündérralom* és

Bolond Istók című műveit, met a magyarországi könyvkiadás szűklátó-körű irredenta politikája miatt a nagy magyar költő *akkor* nem kerülhetett volna másként a szélesebb szlovákiai magyar olvasó-rétegek kezébe. Az „Olcsó Könyvtár” mintájára tervezett füzet-sorozatból, sajnos, csak ez az egy jelent meg, de ez nem azon múltott, akiről beszélünk.

Végezetül: ha a csehszlovákiai magyar művelődés két háború közötti történetéről valóban *hű* képet akarunk kapni, igen gondosan kell ügyelnünk a *kronológiára* is. Ne csapjunk vissza 1937-ből 1922-be – Turczel könyvében számos ilyen esettel találkozunk. S ne hallgassuk el azt sem, hogy Győry és Darkó, a szóban forgó korszaknak két legjelentősebb szlovákiai magyar alkotója, *kinél* kezdte el Kassán a „Lehrjahré”-t.

Megjegyzéseinkkel semmi esetre sem akartuk kisebbiteni Turczel Lajosnak, a felkészült irodalomtörténésznek az érdemeit. Mindössze azt akartuk kijelölni, hol van még kutatni valója. Könyve így is igen tanulságos, hasznos, irodalomtudományunk látókörét tágító, jelentős munka. (Madách, 1977.)

SZIKLAY LÁSZLÓ

KÖLTŐK, ÍRÓK AZ ÍGY ÉLT . . . SOROZATBAN

1972-ben indult a Móra Kiadó azóta sikeres sorozata, az akkor megszűnt *Nagy emberek* élete helyett. Alapvetően általános iskolások számára (pontosabban: felső tagozatosoknak) készülnek darabjai. A kiadói szándék csak az irodalom témaköréből nézve is világos, olyan példaképeket állítani a tanulók elé, akik az emberi helytállás, küzdőképesség, célratörés, humanizmus, hazaszeretet és sok más egyéb téren követésre érdemeset tettek. Mindezt ún. népszerűsítő életrajz keretében feldolgozva, gazdag képanyaggal illusztrálva. Már előjáróban meg kell jegyezni, hogy a képeknek (kötetenként 80–100 körüli) nagyon fontos szerepe van. Megkockáztatható, hogy nem annyira a szöveg illusztrációi, hanem már-már önálló betétek, amelyek kitűnően idézik a kort, formálhatják a szemléletet. Ezzel azt is jeleztük, hogy a sorozat ötvözni törekszik az életrajz és a történelmi képeskönyv jellemzőit.

A műveknek végső soron kettős követelmény mércéjéhez kell alkalmazkodni, ami nyilvánvalóan megnehezíti a sorozatszerkesztő (F. Kemeny Márta) munkáját a szerzők kiválasztását illetően. A kötetekben érvényesülnie kell az irodalomtudomány újabb eredményeinek és szemléleti változásainak, ugyanakkor olvasmányosan, gyermekolvasók világá-